

УДК 81' 38: 801.82

С.К.Богдан – кандидат філологічних наук,
професор, завідувач кафедри
історії та культури української мови
Волинського національного університету
імені Лесі Українки

ЕПІТЕТ У СЕМАНТИЧНІЙ СТРУКТУРІ ЕПІСТОЛЯРНИХ ТЕКСТІВ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Роботу виконано на кафедрі історії та
культури української мови Волинського
національного університету
імені Лесі Українки

У статті проаналізовано найуживаніші епітети, завдяки яким уможливлено ідентифікацію диференційних ознак комунікантів і з'ясування домінант їхнього міжособистісного спілкування посередництвом етикетних стереотипних виразів в епістолярних текстах Лесі Українки. Основну увагу зосереджено на мотивації і семантичних трансформаціях епітетних номінацій.

Ключові слова: епітет, комуніканти, комунікативна ситуація, колоративи, етикетні стереотипи.

Богдан С.К. Эпитет в семантической структуре эпистолярных текстов Леси Украинки. В статье проанализированы наиболее употребляемые эпитеты, благодаря которым возможна идентификация дифференционных признаков коммуникантов и определение доминант их межличностного общения посредством этикетных стереотипных выражений в эпистолярных текстах Леси Украинки. Основное внимание сосредоточено на мотивации и семантических трансформациях эпитетных номинаций.

Ключевые слова: эпитет, коммуникант, коммуникативная ситуация, цветообозначение, этикетные стереотипы.

Епітет як текстотворчий чинник художнього тексту, його семантичні й стилістичні параметри в цьому функціональному різновиді мають давні традиції вивчення в українському мовознавстві. Значна частина таких досліджень кінця ХХ – поч. ХХІ ст. зосереджена на аналізі епітетної системи

в творах поетів "розстріляного Відродження", "шістдесятників", сучасних письменників, письменників української діаспори: І. Багряного, В. Барки, М. Хвильового, В. Підмогильного, Є. Плужника, М. Драй-Хмари, Б. Ігоря-Антонича, Я. Славутича, В. Шевчука, В. Стуса, Л. Костенко, С. Гординського, М. Вороного, І. Драча, Б. Олійника тощо. Це, зокрема, праці С. Єрмоленко, Л. Пустовіт, Н. Сологуб, Л. Ставицької, Н. Данилюк, С. Бибик, В. Красавіної, Н. Сидяченко, А. Мойсієнка, М. Братусь, Л. Шутової, Л. Мялковської та ін.

Особлива активність спостережена у вивченні епітетних кольороназв загалом (І. Бабій, І. Демченко, Н. Науменко, Т. Пилипчук, М. Чорна, Г. Губарева, С. Димченко, Л. Шутова, А. Критенко, В. Півень, Л. Пустовіт, Л. Супрун, Л. Шулінова) і окремих елементів цієї системи: *білого* (Г. Губарева, О. Кузьміна, Л. Савченко), *голубого* (О. Сухолипка), *блакитного* (Л. Ставицька), *синього* (О. Рудь, Н. Науменко), *сірого* (Т. Мінченко), *жовтого* (Т. Пилипчук), *золотого* (Т. Панько, Л. Савченко, О. Слюсарєва) і *червоного* (А. Порожнюк, А. Ярова) кольорів.

Як елемент портретування персонажів художніх творів, епітет в епіцентрі аналізу С. Бибик (на матеріалі творів І. Котляревського, Лесі Українки), Н. Князева Василя Барки), А. Скачкова (Михайла Коцюбинського) тощо.

Специфіка використання цього тропеїчного засобу в інших функціональних різновидах української мови має факультативний характер в українських мовознавчих студіях всупереч очевидній стилістичній вагомості і частотності самого явища. Зокрема, епітетна система в релігійних текстах стала об'єктом вивчення в працях С. Лук'янчук (С. Деравчук) [4, 5, 9, 10].

Листи як контекст вживання епітетів, специфіка їх функціонування в цих текстах не були дотепер матеріалом наукового осмислення. Вибір епістолярних текстів Лесі Українки мотивований кількома чинниками: 1) епістолярія цієї адресантки з огляду на час її створення, різноманітність кола адресатів найвиразніше представляє типологію

функціонування цих образних засобів у семантичній структурі листовних стереотипів кінця XIX – поч. XX ст., тобто саме вони значною мірою відображали стильові тенденції та комунікативні орієнтації всього XX століття; 2) наявністю чітко окреслених індивідуальних стилістичних ознак у її листах, що не могли не позначитися і на епітетній системі.

В статті обмежимося розглядом використання в листах тих епітетних одиниць, що конструюють епістолярні стереотипи. До епістолярних стереотипів відносимо передусім два різновиди: етикетні стереотипи та етнічні (що в свою чергу структуруються на авто-, гетеро- та автостереотипи). В цій статті розглянемо детальніше перший різновид.

Функціонування основного реєстру епітетів в етикетних стереотипах Лесі Українки зумовлене традиціями листовної комунікації українців кінця XIX-поч.XX ст. і представлене передусім виразами звертання. Спектр епітетів у звертальних формулах родинної та товариської епістолярної комунікації цієї адресантки (передусім, у початкових) цілком прогнозований і передбачуваний із огляду на його подібність до узуального вживання апелювативів в аналогічних чи схожих ситуаціях уснорозмовного спілкування. Щоправда, в спілкуванні з окремими адресатами спостережене тяжіння авторки до використання одного з можливих епітетів як домінувальних і стилістично окреслених.

У листовних діалогах із мамою, батьком, дядьком Михайлом Драгомановим, його дружиною, двоюрідними сестрами Лідією й Аріадною і родиною Драгоманових загалом Леся Українка в основному використовувала означальну лексему *любий / люба*, варіюючи її вживання з іншими загальнономовними епітетами: *дорогий/дорога, дорогая*. Спостережено, однак, що в епістолярних діалогах з мамою лексема *люба* (і не лише в початкових звертаннях) належить до домінувальних (зі 138 початкових звертань 128 – *люба мамочко*), що, очевидно, є не просто відображенням постійності її внутрішнього стану і ставлення до матері, а й виступає стилістичним маркером їхніх епістолярних діалогів, набуваючи

ознак стереотипності. В одному з листів Лесі Українки знаходимо коментар самої авторки щодо мотивації вживання цього звертання як найулюбленішого і найбільш суголосоного її емоційному станові, її ставленню до мами: „**Люба мамочко!** (вирізнення наше. – С.Б.) *Хоч ти іронізуєш над сим виразом в наших листах, але я скажу тобі, що пишу його завжди од щирого серця, а не для лицемірства та облесливості. Ти маєш право виляяти мене добре, коли я довго не пишу, але таких вразливих речей, яких ти понаписувала в своєму останньому листі, я все-таки не заслужила і не заслужу ніколи*” [15, X, 193, далі, покликаючись на це видання, зазначатимемо лише том і сторінку]. А отже, комунікативний вибір епітета **любий** у спілкуванні з мамою був для неї усвідомленим і виваженим, тобто об’єктивно умотивованим, а не механічним використанням узвичаєного етикетного стереотипу.

Подібна постійність комунікативної поведінки властива також епістолярним діалогам Лесі Українки з її духовним наставником – дядьком Михайлом Драгомановим, глибину почувань до якого навряд чи могло передати також найчастотніше початкове листовне звертання з тією ж оцінною лексемою **любий**, вживаною, до речі, 21 раз із 25 листів, уміщених у дванадцятитомному зібранні її творів (у трьох інших – фіксоване звертання **Дорогий мій дядьку!**, а один раз – **Дорогий мій дядьку!**). Своєрідним ключем для декодування повноти семантичної структури цього стереотипного виразу може слугувати лист Лесі Українки до цього адресата від 22 вересня 1894 року з Софії (дядько на той час перебував у Парижі): „*Сподіваюсь, що Ви не гніваєтесь на мене, що я не написала Вам осібного поздоровлення на день Ваших роковин. Все одно ніяким стилем не скажеш того, як я Вас люблю і палко бажаю Вам всього доброго, то вже краще й не квапитись писать тіі lettres de style (стильні листи (франц.))*” [X, 262–263]”.

Листи до бабусі, Єлизавети Драгоманової, розпочинаються незмінним емотивом **милая** (зрідка – **мілая**), що за ступенем експресивності, безсумнівно, поступається тим, що адресовані попереднім адресатам, хоча й

належать до ряду інтимізуючих. У 22 листах зафіксовано однотипні початкові звертання *Милая бабушка!*, 13 із яких позиційно виокремлені в тексті, решта – вміщені в першій фразі листовних діалогів.

Меншою стабільністю використання епітетних номінацій позначена епістолярна комунікація з іншими старшими членами родини. Спостережено, зокрема, тенденцію паралельного вживання згаданих лексем у структурі початкових звертань, а також звертань комбінованого типу, як-от у спілкуванні з дядиною, Людмилою Драгомановою: 14 із 29 початкових звертань містять пре- (13) і 1 постпозитивну епітетні номінації *дорога*, 13 – *люба*, 2 звертання утворені шляхом їх комбінування. Типологічною ознакою спілкування з Людмилою Драгомановою, як і з іншими членами родини, можна вважати також частотне використання подібних звертальних виразів у поєднанні з прощальними чи завершальними прохальними виразами, напр.: *Бувайте здорові, любя, дорога дядино...* [X, 345]; *Пишіть же мені, моя дорога, любя дядино...* [XI, 67].

Щодо інших адресатів родинного спілкування спостережено значно ширший спектр епітетних одиниць, що мають здебільшого оцінний характер і виражають певні конотації. Це стосується, передусім, звертальних формул, адресованих братам і сестрам (рідним і двоюрідним). Крім узвичаєних інтимізуючих епітетів *мила / -ий, любя / -ий, дорога / -ий*, Леся Українка нерідко використовувала, зокрема, лексеми *бідна / бідний, незнайома / незнайомий*, нетипові для епістолярної комунікації. Зауважмо, що епітет *бідна*, який узусно вживаний в українській мові в шести значеннях (див.: 12, I, 177), Леся Українка використовувала здебільшого в звертаннях щодо кількох адресаток, тобто в основному щодо осіб жіночої статі, зокрема, в листах до тітки Людмили Драгоманової, Лідії Драгоманової, сестри Ольги зі значенням 'який викликає співчуття; нещасний, бідолашний' [12, I, 177]. Важливо, що мотивація, а, відповідно, й стилістичне значення однієї й тієї ж лексеми – неоднакові щодо різних адресатів. Скажімо, кваліфікативний епітет *бідна* вжито в завершальній фразі щодо Людмили Драгоманової в

листі від 10 лютого 1896 року з Києва: „*А тепер бувайте здорові, моя любя, дорога, **бідна** моя дядино! Я завжди була і буду та сама В а ш а і д я д ь к о в а Леся, яку Ви знали в Софії*” [X, 336]. Передумова використання саме цього епітета цілком прозора з огляду на екстралінгвальні чинники, зокрема, на час написання листа. Як відомо, 8 червня 1895 року (за старим стилем) відійшов у вічність її дядько Михайло Драгоманов, Леся в цей час була в Софії. А тому епітет **бідна**, передаючи насамперед співчуття, спричинене непоправною втратою її „великого учителя”, виступає синонімом лексем *нещасна, беззахисна*. Перебуваючи вже вдома, в Україні, і не маючи можливості безпосередньо втішити любу тітку, Леся Українка, очевидно, намагалася посередництвом несподіваної для епістолярної традиції означальної лексеми хоча б окреслити ті почуття, які вона переживала разом із усією родиною Драгоманових і Косачів.

Подібну мотивацію має епітет **бідна** у стосунку до матері, Олени Пчілки, вжитий, до речі за тієї ж комунікативної ситуації, щоправда, посиленої ще й іншою втратою – Єлизавети Драгоманової. „*У нас лихо за лихом. Батько писав мені, що вмерла моя баба (мати моєї матері), а що вже там робиться з моєю **бідною** матір'ю – бог знає. Чекаю овороту Івана з Праги, щоб рушити додому, пора вже. Тут вже можна й без мене, жаль мені матері, я хотіла б при ній бути*”, – писала вона Михайлові Павликові 3 серпня 1895 року з Владаї [X, 313]. Леся Українка вважала, що найбільшою розрадою й підтримкою для мами може стати лише її особиста присутність, знаючи, якою важкою й болісною буває її поведінка в „*хвилини гострої туги*” [XII, 115].

Використання цього ж епітета в листах до сестри Лідії Драгоманової-Шишманової, на противагу попереднім адресаткам, має більш регулярний характер і абсолютно іншу мотивацію. Зафіксовано, зокрема, сім таких етикетних звертань: **Бідненька** моя Лідочко! [XII, 20]; **Бідненька** моя товстенька Лідочко! [XI, 153], [XI, 306], [XI, 340]; **Бедненькая** моя толстенькая Лидочка! [X, 398]; *Бувай здорова, моя **бідненька** і* [нрзб.]

Лідочка! [XI, 356]; *Ти ж, моя добренька, товстенька Лідочка, і не захочеш „око за око”!* [XI, 342]. Співчуття до сестри, мотивоване, очевидно, лише їй відомими переживаннями Лідії. Цілком імовірно, що однією з передумов могли бути певний внутрішній дискомфорт і незадоволення собою через небажані проблеми із зовнішністю, про що свідчить передусім не менш частотний супровідний контекст цієї номінації, який містить, крім названої, лексему *товстенька*. Доречно нагадати також коментар початкового звертання до цієї адресатки в листі від 4 січня 1902 року з Сан-Ремо : *„Бідненька моя товстенька Лідочко! (а може досі вже не товстенька, тільки бідненька)”* [XI, 153], який певним чином дає можливість наблизитися до пізнання реальної мотивації цієї лексеми.

Найчастіше оцінна лексема *бідна* вживана в листах Лесі Українки щодо сестри Ольги, однак мотивація такої конотації в кожному випадку різна. Пишучи, скажімо, Ользі Кобилянській 16 жовтня 1902 року з Києва, вона сповіщає їй про від'їзд Ольги на навчання до Петербурга: *„Бідна, дуже не хотіла їхати на північ! Мала охоту кудись до Австрії на університет вступити, та що ж, коли у Вас чужинок інакше як на госпітанок не приймають і докторату не дають, а без того Лілі не можна було б потім в Росії державні іспити складати. Отож забралось бідне та й поїхало в Петерб[ург], – досі вже там”* [XI, 153]. Повторне вживання цього прикметника через зміну узвичаєної в цій ситуації граматичної форми виступає засобом посилення почуття 'співпереживання'. Зауважмо, що граматичне значення середнього роду традиційно корельоване з номінаціями дітей в українській мові.

Завершення листа до сестри Ольги від 20 жовтня 1904 року містить зменшено-пестливий дериват лексеми *бідна* в ролі оцінного елемента до звертання *дитинка*, властивого комунікативній поведінці батьків у спілкуванні з власними дітьми і дорослих щодо дітей загалом або просто старших за віком щодо молодших: *„Цілую тебе, моя бідненька дитинка, серед зграї гризучих цуців”* [XII, 117]. *„Бідний”* статус сестри в час написання

листа зумовлений, очевидно, іспитовими випробуваннями, які в той період переживала Ольга, на що вказує, зокрема, і мікроконтекст („згряя гризучих цуців” – це не хто інший, як викладачі-екзаменатори) і, передусім, контекст попередніх листів до тієї ж адресатки (*Ну, Лицику, бувай здоров! Пиши мені в Київ, як твої **екзамени** і „самопочуття”* (19 вересня 1904 року) [XII, 113]).

В опосередкованих характеристиках цей кваліфікатив уживаний і щодо наймолодшої сестри Ісидори (див., зокрема, листи до сестри Ольги від 22 вересня 1894 року з Софії і того ж дня до дядька Михайла Драгоманова, пор.: „Я думаю, що виїду звідси коло 20-го октября і запевне буду дома під час набору, бо я б не хотіла, щоб **бідний** Дроздик зоставався дома сам” [X, 261] і „Оце пересилаю Вам лист Олесі (вчора прийшов) і щось неначе лист від Дори, ся дитина стала тепер справжньою літераткою, мені ціле посланіє продиктувала. Що-то теє маленьке буде робити цілу зиму само! Скучатиме, **бідне**. Пишуть мені наші, щоб я приїздила глядіти Дору на час призиву військового, коли папи не буде дома (мама буде з старшими в Києві), отже, треба буде до ноября бути дома” [X, 263]. Функціонування лексем **бідний** і **бідне** в згаданих контекстах, як бачимо, спричинене вболіванням і відповідальністю за молодшу сестру: Леся не могла допустити, щоб вона залишалася вдома сама без родини.

Однак як елемент оцінки щодо деяких людей її родинного, дружнього, товариського кола вона однаковою мірою могла використовувати цей епітет і щодо чоловіків, пор., наприклад, характеристики її знайомого Нестора Гамбарашвілі (Гамбарова) в листі до матері від 30 вересня 1896 року, які також містять кваліфікативну лексему **бідний**. „Цілую міцно тебе і наших учащихся, а **Гамбарову** кланяюсь. А що, дуже він „потерпає”? **Бідний!** „Попався, жучку, в панську ручку”, – писала вона мамі на завершення епістолярного діалогу [X, 352]. Однак із цього контексту важко реконструювати передумови, що спричинили до появи такого оцінного епітета. Можливим засобом декодування можуть слугувати хіба що примітки до спогадів Василя Сімовича про Лесю Українку: „А іншого разу, в листі до

матері, вона, передаючи йому (Нестору Гамбарашвілі. – С.К.) привіт, висловлює співчуття в напівжартівливій формі з приводу його „митарств”, зв’язаних з поліційним переслідуваннями” [14, 442].

Використання епітета **бідний** щодо дядька, Михайла Драгоманова, в листі від 23 січня 1895 року з Софії до Михайла Павлика („Шкода мені, що не можна більше помагати дядькові в роботі, та все ж я помагаю йому, скільки він дозволяє. Він оце, **бідний**, кашляє все міцно, тільки сьогодні мовби трохи не так, а то ж, було, аж по ночах не спить; ще то біда, що тут і лікарів добрих нема” [X, 275-276]) має прозору мотивацію: Леся Українка глибоко співпереживала дядькові через недугу. До речі, завершення цього ж листа містить епітет **бідний** і в прощальному виразі, але стосується вже самого адресата („Бувайте здорові, мій **бідний** друже!”). Поява цього звертання зумовлена, очевидно, тодішніми непростими політичними умовами Галичини (й усієї України) і відсутністю єдності серед демократичної української молоді, що, до речі, стало спонукою написання відомого публіцистичного твору Лесі Українки „Лист до товаришів”. Ствердженням правомірності такого твердження можуть слугувати також початкові рядки цього ж листа: „Ви не бійтесь, не з тим я листи починаю, щоб нападись на Вас за неписання до мене, Вам там, відай, „циганські діти не милі”, то куди вже там листи розписувати” [X, 274 –275].

Бідним назвала Леся Українка в листі від 10 травня 1906 року до Ольги Кобилянської і Василя Сімовича: „Як же мені шкода **бідного** Сімовича! І чому се знов йому таке трапилось? То ж він уже неначе трохи був поправився, а се знов! Прошу його привітати від мене при нагоді” [XII, 162]. Підставою для співчуття в цьому випадку виявилось нездоров’я Сімовича, про що, до речі, він сам згадує в споминах про Лесю Українку: „Тоді й мені теж від життя мало що належалося – у квітні 1906 р. я тяжко занедужав!” [14, 208]. Емоційний стан авторки, точніше, його емоційний вимір підкреслено пунктуаційними знаками першого і третього речень.

Пишучи про маленького племінника Михайла, сина Кривинюків – оте „маленьке „ні-ні””, цілком закономірно Леся Українка вдається до зменшено-пестливої форми епітета *бідний*, висловлюючи таким чином переживання за стан дитини після щеплення: „У нас тут все благополучно. Маленьке „ні-ні” було трошки *бідненьке*, бо йому прищепили віспу і вона прийнялась, але тепер вже вона присохла і „ні-ні” поїде хутко гуляти” [XII, 167].

Спостережено, що цей епітет Леся Українка використовувала і як спосіб самохарактеристики, найчастіше в листах до Ольги Кобилянської: „І коли хтось чорненький обізветься, то й білий не буде мовчати, бо в ж е може писати, а ще недавно був *такий бідний*, що зовсім був до нічого” [XII, 430 –431]. „Біди” Лесі Українки, на перший погляд, видаються мотивовані проблемами з її здоров’ям. Однак інші контексти, які містять елементи автокоментаря, спростовують стереотипність, а отже, й правомірність такого твердження. Очевидно, передусім психоемоційний, а не фізичний біль визначав наявність чи відсутність такої самономінації, пор.: „Хтось хоч трошки слабий, але *не бідний*, і х т о с ь нехай *не буде бідний*. Хтось та ще хтось поїдуть собі на море та й *не будуть бідні*” [XI, 344-345]; „Нехай не журиється, нехай *не буде бідний*” [XI, 379-380].

У листах до Ольги Кобилянської цей епітет також зазнає субстантивзації і функціонує як елемент побажання *любому, дорогому, доброму*, почасти – *смутному хтосічкові* : „І нехай хтось *не буде бідний*. Нехай хтось комусь напише, чи він *не дуже бідний...*” [XI, 295]; „Нехай хтось *не буде бідний!*” [XII, 122]. Леся Українка понад усе прагнула бачити свого „*дорогенького хтося*” – здоровим і щасливим і готова була для любої товаришки „*неба прихилити*”, бо Ольга, на її переконання, „*більш варта сонця*”, ніж вона: „Ой, мій хтось *дорогенький!* Що ж би йому зробити, аби він *не такий бідний був?* Якби я тепер була щаслива, то мені було б сором за себе, бо хтось (мій хтось) *більше вартий сонця, ніж я...*” [XI, 347]. Використання таких метафоричних одиниць відтворює семантику прихильності й ніжності, властиву лише духовно спорідненим комунікантам.

Чи не тому вирази з епітетом *бідний* такі частотні в листах до різних адресатів, що традиційне народнорозмовне спілкування в українських родин, і насамперед у ситуаціях співчуття, завжди актуалізувало вирази на зразок: „*який же він (вона, воно) бідний (бідна, бідне)*”, „*бідний же він бідний*” тощо.

А отже, функціонування одного й того ж епітета в листах Лесі Українки має різні пресупозитивні передумови, які певним чином впливають на зміни його семантичної структури й стилістичний статус. Реєстр таких кваліфікативів значно зростає порівняно з етикетними стереотипами, коли йдеться про контексти безпосереднього портретування тих чи інших адресатів.

У спілкуванні з родиною Драгоманових Леся Українка вживала, зокрема, індивідуально окреслений епітет *незнайома*: *Незнайома та люба родино, Ліда та Ваня!* – до Л.М. Драгоманової-Шишманової та І.Д. Шишманова (15 березня 1892 року) [X; 127]. Називаючи адресатів *незнайомими* в поєднанні з антонімічною, на перший погляд, лексемою *люба*, Леся Українка актуалізує почуття величезної прихильності до тих, із ким доля судила спілкуватися на відстані, тому вони й залишалися для неї, передусім, **не пізнаними**.

У листі від 19 листопада 1895 року до Агатангела Кримського вона знову використовує епітет *незнайомий*, який стверджує абсолютну „чужість” адресата через відсутність безпосереднього знайомства. А тому звертання в першому листовному діалозі з ним відтворює сам процес вибору доречної в цій етикетній ситуації формули: „*Шановний добродію! / Або краще, незнайомий дорогий товаришу! Не здивуйте, що я, непрошена, озиваюсь до Вас*” [X; 329]. Зважаючи між офіційно нейтральним, властивим радше діловому спілкуванню, Леся Українка надала перевагу дружньо-товариському „*дорогий товаришу*”, дарма, що з адресатом спілкувалася вперше. Мотивація такої комунікативної поведінки пояснена подальшим контекстом: Леся Українка повідомляла Агатангелові Кримському про те, що вона давно хотіла „*висловити*”, як „*глибоко проїняв*” її й дядину

Драгоманову „той щирий, повний глибокої туги лист”, написаний ним після смерті дядька. Той лист, на її переконання, нагадував радше лист „рідного сина”, що „писав про втрату коханого батька” [X, 329].

Просторову окресленість мають також епітетні характеристики в листах до Ольги Кобилянської, представлені епітетом *далека*, „*Tener, liebe Ferne* (Люба **далека** (нім.)), *пишу Вам зараз же...*” [XI, 194]; *Liebe, ferne Zotosbume!* (Любий, **далекій** лотосовий квіте! (нім.)) [XI, 205]. Як бачимо, в першому випадку цей епітет субстантивований і виступає основою внутрішньотекстового апелятива. Образ „**далекого лотосового квіту**” з’являється в найтрагічніші дні перебування Лесі Українки 29 січня 1901 року в Мінську: туди „в невідомі простори” її „загнала біда” – хвороба Сергія Мержинського.

Значна кількість епітетних номінацій в епістолярних апелятивах семантично належить до колоративів. Гіпотетично припустити, що для Лесі Українки характеристики людей за допомогою барв не були звичайним стилістичним прийомом, а належали до глибинно усвідомлених і мотивованих комунікативних тактик. До речі, підстави саме до такого коментаря знаходимо в її листі з Сан-Ремо осінню 1902 року до сестри Ольги. Розмірковуючи про те, за що люди люблять і ненавидять одне одного і загалом, що означає любити, Леся Українка зауважила: „*На мою думку, в кожному почутті єсть іще щ о с ь* (розбивка моя. – С.Б.) *недослідиме, in je ne sais quoi* (забагато розуму призводить до нерозумного (франц.)), і то, власне, теє „щось” дає **барву цілому почуттю**” [XI, 381]. Навіть якщо лексема **барва**, вжита в цьому контексті, на перший погляд може видатися звичайнісіньким образним засобом, розгляд подальших етикетних індивідуально-увиражених стереотипів повністю нейтралізує попередні сумніви.

Особливий інтерес привертають стилістично окреслені антонімічні колоративи в листовних діалогах Лесі Українки з Ольгою Кобилянською *білий-чорний, біленький – чорненький*, які виявляють не лише (і не просто)

елементи зовнішньої характеристики обох комуніканток. Ця опозиція, очевидно, підкреслює своєрідну гармонійну збалансованість двох різних зовні, але суголосних духовно особистостей. Варто зауважити, що кольористичні компоненти в етикетних стереотипах Леся Українка вживала й щодо інших адресатів, а тому очевидно припустити, що для неї вони завжди мали диференційно окреслений символічний і прагматичний сенс. Ствердженням правомірності наших інтуїтивних міркувань стали рядки коментаря Ольги Косач-Кривинюк у „Хронології життя і творчості Лесі Українки” [6] до повсякденних Лесиних звертань, адресованих тітці Олександрі, молодшій сестрі батька, Петра Косача (зокрема, вона зауважує, що сестра називала її „*тьотінька, моя малютка*” „*тьотінька моя голубая*”): „Леся вважала, що кожному людину можна характеризувати якоюсь барвою” [6, 1, 37]. А отже, логічно припустити, що кольористичні епітети, вживані щодо різних адресатів, зокрема з родинного середовища, виконують у листах функції ідентифікації й розрізнявальну, почасти набуваючи символічного звучання.

Голубий колір у звертаннях до тітки Олександри, очевидно, семантично пов’язаний із символікою *голуба* як Божого птаха в народних уявленнях, а тому містить семи ‘чистота’ і ‘святість’ і є втіленням добра і лагідності [11, I, 515]. Бо саме такою, за твердженням Ольги Косач-Кривинюк і була Олександра Антонівна Косач: „... тьотя Саша (Олександра Антонівна Косач, по чоловікові Шимановська), **лагідна, тиха, делікатна** (але „спалахувати” теж могла по-Косачівськи), відзначалася аж до глибокої старості надзвичайно тонким розумінням переживань та бажань молоді, тому була дуже поблажлива до молоді (зокрема, до своїх синів, племінниць, племінників та їх товаришів), завжди допомагала, чим могла, молоді в її заходах та забаганках, а молодь їй віддячувала за це теплою сердечною любов’ю. **У тьоті Саші з Лесею майже з самого Лесиного народження і до Лесиної смерті були дуже теплі приязні відносини, може й тому, що вони були подібні вдачею**” [6, 37].

Як відомо, *біла* барва, як основний елемент кольорової символіки, здебільшого протиставлена *чорній* і *червоній*. Білий і чорний кольори, як стверджують етнолінгвісти, „знаходяться на полярних точках кольорового спектра, а їх назви і символіка антонімічні” [11, I, 151]. До того ж, у „символічній сфері кореляція 'білий' 'чорний' ('світлий' 'темний') може входити в еквівалентний ряд з парами 'хороший' – 'поганий', 'чоловічий' – 'жіночий', 'живий' – 'мертвий', почасти 'молодий' – 'немолодий' (старий) ... Можлива кореляція за ознакою 'білий' – 'не білий', і тоді Б. к. здатен означати сакральність, чистоту, родючість, світло і т. д.” [11, I, 151].

Поєднання *білого* й *чорного* кольорів найбільш частотне, як уже відзначалося, в листуванні Лесі Українки з Ольгою Кобилянською, однак традиційна антонімічність цих епітетів стосується, очевидно, лише прикметних ознак зовнішності, передусім – кольору волосся, що стали, як відомо, найвиразнішими стереотипними стилістемами їхніх епістолярних діалогів, напр.: „*От і знов хтось білий в золотому Єгипті і вітає когось чорненького* ще з одним Новим роком ” [XII, 30]; „*Хтось білий радий, що хтось чорненький не гнівається на нього, що хтось не міг приїхати тепер* ” [XII, 164]; „... *а хтось (білий) вітає чиюсь родину...*” [XI, 295]. Характеристичне використання цих двох епітетів у побажальному виразі Ользі Кобилянській від 3 квітня 1913 року з Хельвана, який містить водночас елементи портретування адресатки: „*І нехай мені мій хтосічок чорненький а ясний буде здоров, і нехай не дає себе дуже клопотати, бо то не додає здоров'я*” [XII, 457]. Ольга Кобилянська була для Лесі, передусім, *хтосічком ясним*, тобто тією особистістю, що асоціативно корелювала для неї з семантикою світла. І, тим паче, вже щодо себе, „*білої*”, Леся Українка не припускала щонайменшої чорної барви у внутрішньому вимірі і в ставленні до тих, кого любила: „*Чи хтось на когось не гнівається, що хтось (натурально, білий) все такий подлий останніми часами?* ” [XI, 370] („*подлий*” – через листовне мовчання).

У листуванні з мамою Леся Українка двічі скористалася звертанням *сонце біле* [XI, 300], [XII, 355] в поєднанні з виразами прохання: „Пиши ж мені, мамочко, „людоду й сонце біле”, ти якось вмієш так листи писати, що мов перед очима все ставиш, а от я так не вмію і через те з моїх листів рідко хто задоволений” [XI, 300] і „Я знаю, ти зайнята, але все ж... „Пиши мені, сонце біле” ” [XII, 355]”. Порівняння цих двох контекстів дає підстави припустити, що їх функціонування в спілкуванні з мамою визначальне не лише для епістолярної поведінки Лесі Українки (а можливо, і не лише її, а й інших дітей Косачів, і належать вони до лексичної системи стилістично увиразнених номінацій їхньої родинної комунікації, що й визначали особливий Косачівський мовопростір, семантика якого не завжди зрозуміла „чужому” з огляду на певну закритість цієї системи для сторонніх, що свідчить про наявність специфічного родинного соціолекту, названого Григорієм Грабовичем стилістично зниженим „babi taik” (дитинною мовою) [3, 11], а увесь родинний дискурс – „інфантильним дискурсом мовлення”). Насправді ж, за слушним твердженням Михайлини Коцюбинської, це була особлива метамова, яка визначала „найхарактернішу”, „сутнісну” ознаку „листування Лесиного родинного кола” [7, 69].

Аргументами на користь правомірності такого міркування можуть слугувати принаймні такі чинники: 1) в обох випадках цей апелятив взято в лапки, що свідчить про його інтекстовий характер; щоправда, визначити безпомилково реальне джерело інформації навряд чи можливо за відсутності щонайменших коментарів в епістолярних текстах і спогадах; 2) контекст першої фіксації – лексема „людоду” – найвірогідніше належить до дитячого мовлення і свідчить про давність і регулярність її використання в родинному спілкуванні. Зважаючи на це, епітет *біла* в звертанні до мами можна вважати: 1) елементом дитячого мовлення Лесі Українки (чи когось із дітей Косачів), що згодом набув повноцінного функціонального статусу в родинному спілкуванні або 2) авторським лексичним новотвором (оказіоналізмом), що набув символічного звучання й виконував номінативну,

апелятивну, оцінну й розрізнявальну функції в комунікації з мамою. Зважаючи на традиційну символіку епітета *білий*, очевидно, правомірно реконструювати в його семантичній структурі семи 'чистота' й 'сакральність', тим паче, якщо згадати відоме висловлювання Ольги Косач-Кривинюк, яка мріючи написати спомини про маму, Олену Пчілку, зауважила „... Леся **безмірно** любила її і дуже високо цінувала все своє життя аж до смерти, хоч не раз умлівала од болю, що його завдавала її мати. В споминах напишу про неї лише як про нашу матір, як про наше **мало не божество** – „маму” [6, 36-37]. Не можна, очевидно, не зазначити, що в обох випадках це звертання вживане Лесею Українкою в дні, коли вона була далеко поза Україною і рідною „домою” – в Сан-Ремо і в Кутаїсі – відповідно, а тому мама не лише асоціативно семантично, а й просторово була для неї благодатним 'далеким світлом' – **святим і дорогим її серцю**, яке не могли затьмарити всі реальні непорозуміння їхнього спілкування.

Однак навіть якщо вважати правомірним твердження про запозичення апелятивного образу *білого сонця* з дитячого чи родинного мовлення, це не допомагає повною мірою розкрити його внутрішню форму й декодувати семантичну структуру цього образу. Ще однією з можливих передумов умотивованості саме такого епітетного обрамлення номінації *сонце* може слугувати текст твору Лесі Українки „Сліпець”. Як відомо, герой цього нарису понад усе хотів побачити сонце, але всі його спроби були марними, і навіть намір його „бачити хоч саме світло, без сонця, але таки сонячне світло” [8, УІІ, 195], не був реалізований: „як воно разило... Просто криваві сльози витискало”. І насамкінець він наважився „дивитись на білу мармурову статую в сонячному світлі”, що спричинило лише плач „з болю і з жалю”. Все повторилося і з поглядом на „білий з ніжними відтінками сніг”, і з „срібно-рожевою західною хмарою”. А потім, втративши зір, він продовжував жити мрією побачити все-таки „сонечко наше боже, святе!” А як ні, то хоч світло й о г о, то хоч барву легеньку...” [УІІ, 199-200]. А отже, лише *біле сонце* може бути благодатним, а не лише палючим і руйнівним (і

не тільки для зору!). Таким чином саме завдяки колоративу *білий* нейтралізоване потенційно негативне стилістичне забарвлення номінації *сонце*.

Крім того, якщо згадати, що *біле сонце* буває реально за певних географічно-кліматичних умов, зокрема, це сонце, яке знаходиться в зеніті в пустелі, то цілком імовірно вважати, що колоратив *біле* містить за таких комунікативних умов сему 'високе'. А тому цей образ суголосний чомусь ідеальному, недосяжному, що, зрештою, типологічне для комунікативного статусу матері в родинній ієрархії українців.

Біла барва, але, очевидно, вже швидше як елемент зовнішньої характеристики присутня в звертаннях, адресованих наймолодшій сестрі Ісидорі, часто іменована Лесею Українкою як *Гусик, Гусиця, Біла Гусь, Гусінька, Гуся, коротша Гусь* (на протигагу братові Миколі – *довшій Гусі*). Своєрідним кодом для реконструкції мотивації цього колоратива може слугувати один із прощальних невербальних елементів в листі до цієї адресатки від 15 березня 1902 року з Сан-Ремо: „Цілую міцно твою *білу голову, а ти всіх поцілуй*” [XI, 333]. До речі, про *Білу Гусю* Леся Українка писала лише в позитивному стилістичному вимірі і, до того ж, із постійним і незмінним почуттям захоплення, як безпосередньо, так і опосередковано, як-от у листі до матері в липні 1912 року: „„*Біла гусь*” дуже велична на портреті, але я на правах найстаршої сестри дозволяю собі усміхатись, дивлячись на неї. „*Gusico toja!..*”(Моя гусонько! (сербохорват.)) – думаю собі...”” [XII, 405].

Подібну мотивацію, очевидно, має епітет *білий* і в одному із завершальних висловлень у листі до сестри Ольги (10 січня 1902 року), диференційованої, щоправда, здебільшого Лесею Українкою посередництвом колоративів *золота / золотая, золотенька, золотесенька, рожева, злоторожева, золото-рожева*: „А тебе, моя Лілія, *моя білая, моя любая, міцно, міцно цілую. Поцілуй за мене всіх наших. Пиши!*” [XI, 312]. До речі, йменування Ольги *Лілесю*, за свідченням самої Ольги Косач-Кривинюк,

стало результатом особливостей її дитячого мовлення. Зокрема, вона стверджувала, що мама в дитинстві називала її пестливо „рибка”, а вона „переробила на „Лібта”, так її „й звали деякий час, а потім з цього вийшла Ліля” ” [6, 31]. Вживання епітета *білий* у цьому випадку мотивоване, очевидно, ще й подібністю до узвичаєного кольору квітки *лілеї*. Однотипність кольорових характеристик саме цих сестер теж не випадкова, якщо згадати Лесину заувагу в листі початку січня 1889 року з Колодяжного до бабусі Євгенії Драгоманової. Запрошуючи її в гості, вона писала: „Побачили б наше Колодяжне, може, Вам і гарне воно здається, побачили б нашу Дору. Чого Вам не подобається її ім'я? Ми її всі дуже любимо, і Ліля возиться з нею більше всіх, бо *Дора*, здається, *трохи на неї похожа*, і *Лілі се дуже приятно*” [X, 27].

Щодо Ольги (єдиної з адресаток) Леся Українка використала вищий ступінь порівняння епітета *білий* у формулі прощання, акцентуючи таким чином свою особливу прихильність до неї: „*Міцно цілую тебе, так міцно, як люблю тебе, mio Giglio bianchissimo (моя найбіліша Ліля (італ.))*” [XI, 237].

Однак, для характеристики Ольги ця кольорова гама – факультативна в епістолярній поведінці Лесі Українки, на противагу частотній і типологічній – *золотій*, вживаній здебільшого в прощальних апелятивах і в поєднанні з формулами вдячності, прохання в постпозиції до опорних лексем *Ліля*, *Лілеєнька*, а також як окремих апелятивів (напр.: *Будь здорова, золотесенька* [XII, 361], [XII, 377]; *Спасибі, моя золотесенька, що дбаєш про мої інтереси..* [XII, 317]; *Будь здорова, моя золотая!* [XII, 355]; *Будь здорова, моя золотая* [XII, 412]; *Лілеєнько, любая, золотая, напиши мені хоч слово!* [XII, 423].

Водночас привертає увагу й використання епітета *золотий* із подібною опорною лексемою у звертанні італійською мовою: *Mio Giglio d'oro! (Моя золота лілеє! (італ.))* (лист писаний із Сан-Ремо). Цікаве асоціативне зіставлення цього образу в подальшому контексті цього ж листа актуалізує додатково сему 'незабутня': „*А знаєси, тут єсть вілла „Giglio*

d'oro”, – я завжди згадую тебе, коли її бачу (се буває досить часто, бо вона близько” [XI, 312]. Порівняймо також вживання нестягненої форми цього прикметника в прощальних висловленнях із Цулуکیدзе 14 жовтня 1911 року: *Будь здорова, моя золотая Лілея* [XII, 365] і 19 березня 1913 року з Хельвана: *Бувай здорова, моя золотая Лілеєнько!* [XII, 453]. А найбільше Лесю Українку ранило те, що сестра марно тратила нерідко зусилля на тих і на те, що забирає її здоров'я, бо не хотіла, щоб її „*золотая Лілія прив'яла*” [XII, 471].

Іноді цим епітетом Леся Українка характеризувала не лише Ольгу, а й її синопка – Михайлика, а тому, закономірно, він набував демінутивного статусу: „... *будьте здорові, мої золотесенькі*” [XII, 471]; „*Бувайте здорові, тусіні мої золотесенькі*”, „*цілую обидві I^{1/2} людинки (цікава лічба!) дуже-дуже міцно*” [XII, 347].

Як відомо, *золотий* колір і відповідно ознака, традиційно співвіднесений із „*верхнім*” світом, сферою божественного, вищими цінностями” [11, II, 352]. Ознакою *золотий* наділяється узвичаєно „*все чудове, надцінне*” і пов'язане „*з символікою с в і т л а, с о н ц я, м і с я ц я*” [11, II, 353]. Фольклорна традиція епітет *золотий* поєднує з елементами дівочої краси (зокрема, косою, вінком, перснем) [11, др., II, 353] і загалом уособлює все красиве й краще [11, II, 354]. А тому цілком закономірно, що в епістолярних стереотипах Лесі Українки цей *сонячний* і *величний* колір асоціювався і був неодмінно пов'язаний із образом сестри, рідної, за її твердженням, „*не лише по крові, а й по духу*”, сестри, що була їй „*другом*”: „*Ти ж моя сестра не тільки по крові, ти ж мій друг!... Лілія моя білая, giglio d'oro! (золота лілея (італ.))*” [8, 32]. А „*братерські почуття, кажуть, найчистіші в світі*” [XII, 99].

Щодо сестри Ольги зафіксовано також цікавий спосіб поєднання подібних за спектром кольорів *золотого* і *рожевого* в епітетах-композиціях і утворених шляхом словоскладання – юкстапозитах (із різними позиційними характеристиками): *Пробач, моя злото-рожева, що я тобі не одразу*

відповіла [XII, 99]; *Дуже-дуже дякую тобі, моя золоторожевая, що ти так дбаєш про мене* [XII, 409], пор.: *Цілую тебе міцно, моя рожево-золотая!* [XI, 370]. Такі авторські епітети значеннево розкриваються за допомогою семантики обох твірних компонентів. Важливою їх ознакою є те, що компоненти цих складних прикметників за семантичними відношеннями утворені зі значеннево різнорідними колоративами, які набувають лише в епістолярних контекстах Лесі Українки синонімічного статусу. В таких номінаціях актуалізовані, очевидно, найбільш увиразнені саме для цієї адресатки диференційні риси. Їх синтез дає можливість ємно і водночас лаконічно не лише назвати, а й охарактеризувати сестру Ольгу, а також передати емоційний спектр і ставлення до неї самої адресантки. А отже, складні епітети виразно поєднують номінативно-апелятивну функцію з експресивною.

Важливою стилістичною ознакою листування Лесі Українки можна вважати також градуальне використання кольористичних епітетів у поєднанні з епітетами інших семантико-тематичних груп, які відображають наростання емоційного виміру шляхом пошуку найдоречнішого: *Мій Лільчик золотий, і рожевий, і іскристий. Так!* [XI, 378] (після підпису); *Бувай здорова, моя лілейно-рожева, моя золотая!* [XII, 105]; *Будь здорова, моя рожевая, лілейная, поцілуй Михалів, Оксан і маму!* [XII, 414]; *Ну, будь здорова, любая, милая, золотая Лілія!* [XII, 416].

Щодо Ольги Леся Українка використала також цікаву іменникову епітетну характеристику з колористичним компонентом, передумовою до створення якої прислужилося, очевидно, сестрине привітання (ймовірно, з днем народження [XI, 454]): *„Спасибі за повіншування в такій любій формі. Хочеш, поділимо: „найголубіше” мені, а „найзолотіше” тобі, en notre qualité de blonde et de brune – morales ainsi que physiques (оскільки ми блондинка і брюнетка морально і фізично (франц.))”* [XI, 345]. З цього фрагмента завдяки листовному інтексту стає зрозуміло, що сестра Ольга також підтримувала Лесину комунікативну поведінку щодо передачі

почуттів через кольоровий вимір (принаймні з контексту можна беззастережно стверджувати про обопільні побажальні почуття). Водночас якщо перша опозиція, запропонована Лесею Українкою, не викликає значних труднощів декодування семантики й мотиваційних передумов: Ользі – вже узвичаєно, стереотипно належить „найзолотіше”, тобто найкоштовніше, собі вона залишає „найголубіше”, тобто те, що сягає духовного виміру. Однак мотивацію, відтворену опозицією *блондинка* – і *брюнетка* навряд чи можна витлумачити однозначно, передусім, щодо самої авторки. Якщо Леся Українка – моральна й фізична *блондинка* – не потребує додаткових коментарів, оскільки внутрішня форма цього образу прозора й типологічно співвіднесена з семами 'чистота' (внутрішня) і 'світлість' (зовнішня), то Ольга – моральна й фізична *брюнетка* – не може бути потрактовано однозначно, зокрема, що стосується *брюнетки моральної*. Ймовірно припустити, що йдеться тут про песимістичність характеру сестри, на противагу внутрішній рівновазі Лесі і вмінню сприймати життя за найтяжчих („найчорніших”) обставин без чорної барви.

До речі, стилістично увиразненою й ідентифікувальною щодо Ольги можна вважати також епітет *лілейная* / *лілейнеє* (здебільшого в ролі субстантива): *Лілейнеє* моє, будь здорове, і веселе, і щасливе, і „легкомислене”(се головно!) [XI, 237]; *Ти ж моя, Лілея Лілейная, не хили головки на чужині, а держи їь стрімко і гордо, як годиться лілеям огнистим!* [XI, 152]; *Лілея моя лілейная!* [XII, 176], [XI, 326], [XI, 234], [XI, 283].

Функціонування епітета *славний* / *славна* в ролі оцінного видається радше індивідуально-стильовою закономірністю текстів Лесі Українки, і не лише епістолярних, аніж звичайним прагненням урізноманітнити й розширити синоніміку емоційно-експресивних засобів із огляду на їх частотність. Крім того, його вживання виявляє загальну тенденцію вибору авторкою з-поміж інших елементів синонімічного ряду тих, що належали до рідковживаних – обмежених у використанні територіально, стилістично і

функціонально, тобто тих, які майже невідомі за межами певного говіркового середовища, емоційно й експресивно окреслені та диференційовані відповідно до певного функціонального різновиду. Актуалізуючи такі лексеми в своєму слівнику, Леся Українка надавала їм, образно кажучи, „друге дихання” і визначала їхню перспективу шляхом фіксації, а отже, й збереження й закріпленості в українському мовному просторі. Лексема *славний / славна*, за „Словником української мови” [12, IX, 347] має чотири основні значення. В листах Лесі Українки поєднано й актуалізовано значення 'той, який викликає симпатію, гарний' і 'той, який дає задоволення, радість; приємний ... // дуже добрий' [12, IX, 347]. До речі, „Словник синонімів української мови” не фіксує такі значення цього слова [13, II, 634].

Епітет *славний* вжито в структурі комбінованого етикетного виразу (похвала + звертання) лише щодо сестри Ольги: „Хвалю тебе, Лілея моя *славная*, що ти не ставиш в с ь о г о на карту для любові” [XI, 380].

Як елемент портретотворення Леся Українка здебільшого використовувала цей епітет щодо молодших сестер, братів і племінників „А на той рік я вже Вам „вишлю меншу сестру на заставу”. Воно *славне дівча*, ся Олеся, і, сподіваюсь, будуть з нього люди кращі, ніж з нас, старших, дуже вже воно завзяте, а сього, власне, тепер і треба”, – писала вона, зокрема, Михайлові Драгоманову 22 вересня 1894 року з Софії в Париж про сестру Ольгу [X, 263]. У характеристиці брата Миколи використано, до того ж рідковживану нестягнену форму цього прикметника, що надає всьому апелятиву урочистості конотації: *Славная Микуня!* [XII, 116]. Важливо те, що на противагу попередньому вживанню цього епітета щодо Ольги, яке стосувалося неї, очевидно, завжди і сприймалося Лесею *apriori*, а тому не потребувало коментарів до таких оцінок, подібне портретування Миколи, з огляду на наявність пресупозитивного коментаря, набуває статусу факультативності, з іншого боку – виявляє одну з динамічних рис цього брата: „За цей час що було приємного, то се те, що Микунька якось „розговорився” зо мною і тепер часто розказує про свої справи й інтереси,

*радиться де в чому і взагалі відноситься з довір'ям. Через те я його більше пізнала і до певної міри бачу вже, який він. **Славная** Микуня!”* [XII, 115-116].

Демінутивна форма епітета *славний* цілком закономірно, як і варіанти інших оцінних епітетів, стосується наймолодших у Косачівській родині, зокрема доньки сестри Оксани. Називаючи Оксану-меншу „*славненька* „*тюзіня*”, Леся Українка таким чином висловлює свої враження від фотографії племінниці, надісланої сестрою, в листі Ользі 14 жовтня 1911 року з Цулукидзе: „*Притому вона прислала дві фотографії Оксани-меншої – „славненька* „*тюзіня*”, *похожа неначе більше на Дору, ніж на Оксану. Оксана дуже втішається її здоров'ям, та й я тішуся, тим більше що таки мало на се надіялась*” [XII, 364].

Частину епітетів, що функціонують у складі етикетних стереотипів, можна вважати індивідуально маркованими, оскільки вони в основному співвіднесені лише з конкретним адресатом. З-поміж інших варто вирізнити передусім епітет *свята*, постійно вживаний у листах Лесі Українки щодо матері Ольги Кобилянської – Марії Йосипівни, який, подібно до найменувань святих у релігійних текстах, вона подавала скорочено, напр.: „*Прошу сказати св. Анні, що хтось був би дуже щасливий, якби міг хоч щось трошки помагати, як приїде, аби тільки св. Анна на те дозволила*” [XII, 165]. До речі, суголосне, таке ж святоблिवе ставлення до матері було і в самої Ольги Кобилянської (достатньо порівняти хоча б опис матері в її щоденникові). Важливо, що таке благоговійне почуття до Марії Кобилянської залишилося в Лесі Українки до останніх днів. Варто хоча б пригадати слова листовного співчуття посестрі після втрати матері. Довго вагаючись після одержання „*сумної звістки*”, Леся Українка лише в листі 8 жовтня 1906 року (мама Ольги Кобилянської померла 17 вересня) написала про свої почуття й співчуття: „*Але ж мені прикро, якщо Ви або Ваша родина вважали моє мовчання за брак почуття і співчуття до Вас з мого боку, – ні, навпаки, се з надміру почуття мовчалося. Ви знаєте, як я завжди глибоко шанувала і любила Вашу маму, відколи пізнала її, оту нашу лагідну „святую Анну”, її*

ніжний образ зостанеться назавжди живий в моїй душі, бо я небагато бачила таких людей в своєму житті. Прошу запевнити Вашій родині моє щире співчуття і попросити за мене вибачення, що я не даю ніякої загальноприйнятої офіційної форми тому, що я відчуваю тепер і почувала в хвилину отримання жалобної картки від Вашої родини, – я ніяк того не можу зробити через свою натуру, дуже невиховану в цьому напрямі, та ще й через те, що відношення моє до Вашої мами було зовсім не офіційним, а таки щирим і глибоким, неначе вона була мені кривною, близькою людиною, хоч і мало прийшлося нам прожити вкупі... ” [XII, 170]. Цей уривок виразно портретує не лише Марію Йосипівну Кобилянську, чітко окреслюючи епітетні домінуючі ознаки її внутрішнього й поведінкового світу, її „ніжного образу”, того, який залишиться невмирущим – „живим” для Лесині душі (*лагідна і свята*), а й визначає мотивацію такого ставлення („*бо я небагато бачила таких людей в своєму житті*”), тобто імпліцитно вона стверджувала її 'унікальність', 'неповторність'. Крім того, завдяки протиставленню („*відношення моє до Вашої мами було зовсім не офіційним, а таки щирим і глибоким*”) посилює переконливість твердження про те, що вона була їй „неначе... *кривною*”, тобто рідною. До речі, цікаво, що в цьому контексті Леся Українка надає перевагу не узвичаєному узусному епітетові *рідна*, а вдається до більш звичного на Буковині – *кривна*. Про незавершеність вербалізації всього спектру її почувань свідчить пунктуаційне незавершення думки, прийом умовчання.

Уперше образ „*святої Анни*” (для тих, хто не знайомий із коментарями адресантки в листі від 11 травня 1901 року з Чернівців до сестри Ольги, одразу логічно постає запитання: „*Чому Анни, а не Марії?*”, бо саме так звали матір Ольги Кобилянської, до того ж, за такого найменування адресатки гіпотетично органічною б видавалася паралель із образом Христової матері)) з’являється після першого знайомства з родиною Кобилянських : „*Мати її (Ольги Кобилянської. – С.Б.) нагадує св[яту Анну] на малюнках Леонардо да Вінчі*” [XI, 226]. Перше враження, відтворене первинно через порівняння, в

усіх подальших листовних згадках про Марію Кобилянську вживане неодмінно лише з епітетом *свята*, а тому він набуває ознак регулярності, а отже, й стереотипності.

Загалом в епістолярних текстах Леся Українка згадує Марію Кобилянську в 17 листах, із них – у 15 листах до Ольги Кобилянської, до інших адресатів – двічі (зокрема, до родини Косачів – 1 раз, до сестри Ольги – 1). Єдиний раз (у першій згадці про нових знайомих у „санаторії на Новім світі” в листі від 28 квітня 1901 з Чернівців до родини Косачів [XI, 223]) вона називає її просто *мати*, в інших – лише *свята Анна*. Найчастіше – передаючи вітання (неодмінно – *щирі: Св[ятій] Анні, побратимові, і всій родині, і чорній донечці моє щире вітання* [XI, 268]; *Хтось просить передати св[ятій] Анні і всій родині його щирий привіт...* [XI, 274]) – 7 раз, 4 рази – в етикетних невербальних прощаннях (2 – у поклонах: *Хтось кланяється св[ятій] Анні і всій шановній родині...* [XI, 364]; *Хтось кланяється св.] Анні і всій родині...* [XII, 62], 1 раз – адресуючи їй поцілунки: *Св[ятій] Анні цілую ручки і прошу видужати зовсім, поки хтось приїде* [XI, 243]; *Хтось просить поцілувати св. Анну і всю чиюсь родину* [XII, 166]), 1 раз – у прохальній формулі берегти здоров’я [XII, 326] і ще один – у прощанні, поєднаному із запитанням про її здоров’я.

Семантику емоційного стану й ставлення до „святої Анни” чи не найвиразніше відтворено в опосередкованому індивідуально-увираженому (завдяки демінутивним лексемам-інтенсифікаторам) проханні (лист 26 лютого 1902 року з Сан-Ремо до Ольги Кобилянської): „*Нехай хтось скаже св[ятій] Анні, що хтось її хорошенько і ніжненько просить не хорувати і не тупати дуже і не шпортатись, аби не томитись*” [XII, 326]. Зауважмо, що прохання „*не тупати дуже і не шпортатись*” означає ‘менше займатися рутинними хатніми справами’.

Для Лесі Українки навіть у споминах Марія Кобилянська залишалася *святою*. Прочитавши оповідання Ольги Кобилянської „Через кладку”, вона, зокрема, писала: „*Стільки спогадів зворушити!... Я ж пізнаю там, як*

живих, і св[яту] Анну, і брата Вашого Володимира... Так багато пізнаю, що не можу її „критикувати”, для мене вона немов шматок життя ще не пережитого, а такого не критикують ” [XII, 456-457]. Сприйняття образу Марії Кобилянської, як бачимо, не зазнало змін навіть після її смерті: відхід лише поглибив формальну статику її домінуючих рис. А тому є підстави стверджувати, що саме епітет **св[ята]** найповніше синтезував у собі однаковою мірою найвиразніші ознаки її внутрішнього виміру і ставлення всіх тих, хто знав її за життя.

Спостережено, що Леся Українка в основному використовувала в характеристиках членів родини, друзів, знайомих позитивні означальні конотації. І як контраст до позитивної епітетики епістолярних стереотипів портретування адресатів листи містять дуже частотні одиниці протилежного стилістично маркованого ряду лексем, якщо йдеться про автопортретування. Про себе – найчастіше жорстко, кажучи її ж терміном, „*уничижительно*”, вдаючись навіть до пейоративно забарвлених лексем, пор.: „*Свого не роблю нічого – дурна дуже*” – до М.І. Павлика (2 серпня 1895 року з Владаї) [X, 313]; „*Ох, вибачайте за такий дурацький лист, але завтра, знаю, що і такого не напишу за Мишею та за чужими людьми, уже і сьогодні жуки в голові гудуть од „галденія”*”; „*Хочу ще до Ліди обізватись, хоч я і безтолкова*” – до Л.М. Драгоманової (3 серпня 1898 року з Колодяжного) [X, 344]; „*Вже не говорячи про моральні прикраси, в яких почасти я й сама винна по глупості своєї натури*” – сестрі Ользі (20 жовтня 1904 року). Особливо увиразнено таку полярність оцінок у порівняльних контекстах: „*Хтось дуже любий, що написав до когось у Київ, а хтось дурний, що не написав до когось, виїжджаючи з Києва*” – до Ольги Кобилянської (12, 16 червня 1906 року з Зеленого Гаю) [XII, 164].

В автопортретах Лесі Українки, до речі, фіксовано величезний спектр епітетних номінацій (почасти в ролі субстантивів), які належать як до узуальних, так і оказіональних у реєстрі портретотворення (див. детальніше: [1, 2]). З-поміж інших варто виокремити епітетну номінацію **якийсь** (у

поєднанні з типологічною для спілкування Ольги Кобилянської і Лесі Українки номінацією особи *хтось*). Неозначено-особовий займенник *якийсь* має в листах Лесі Українки чітко визначену семантичну структуру і найчастіше передає семи 'невизначений', 'нечемний' тощо, тобто щоразу співвіднесений із негативно маркованими самохарактеристиками, які сприймаються начебто аксіоматично й як само собою зрозумілі для обох комуніканток, напр.: „Як мій *хтось* дорогий може думати, що *хтось* гнівається на нього? Сам – *якийсь*, та ще й гніватися мав би?!” [XI, 362]. Абсолютно іншу семантику має ця ж кваліфікативну лексема, якщо стосується вже Ольги Кобилянської. Особливої ваги надає таким характеристикам прийом умовчання, графічно виражений трикрапками: „*Хтось* би так хотів до когось часто-часто писати, а чому не пише? От так часом і сам не тямить чому, бо *хтось... якийсь!*” [XII, 164]. Тобто як елемент портретування Ольги Кобилянської ця лексема узагальнено представляє всі можливі позитивні характеристики.

А отже, епітетна система в епістолярних стереотипах Лесі Українки виступає засобом стилістичного увиразнення й ідентифікації різних адресатів. Завдяки відмінностям комунікативних ситуацій, різності комунікантів відбуваються зміни в семантичній структурі узуальних епітетів, які традиційно використовують українці в мовному портретуванні. Узвичаєна система таких оцінних лексем доповнена в листах Лесі Українки значною кількістю індивідуально-увиразнених номінацій.

Література

1. Богдан С.К. „Мій хтосічку, мій з папороті цвіте...” (Епістолярний образ Ольги Кобилянської: психолінгвістичний етюд) / С.К.Богдан // Культура слова. – К., 1994. – Вип. 45. – С. 54–60.
2. Богдан С.К. Домінанти автопортрета Лесі Українки за її епістолярією // Ucvainica 1. Současná ukrajinistika. Problémy jazyka, literatury a kultury: K 65. narozeninám prof. Jozefa Anderše. – Univerzita Palackého v Olomouci. – Olomouc, 2004. – S.214-218. (Sborník článků. 2. Olomoucké sympozium ukrajinistů. 26.-28. srpna 2004).

3. Грабович Григорій. Кобзар. Каменяр. Дочка Прометея / Григорій Грабович // Критика. – 1999. – №12 (26). – С.16–20.
4. Деравчук С.В. Домінантні лексико-семантичні поля епітетів у конфесійному стилі сучасної української мови / С.В. Деравчук // Українське мовознавство. – К., 2003. – Вип. 27-28. – С. 193–196.
5. Деравчук С.В. Функціонально-семантичний статус епітетів у конфесійному стилі // Дивослово. – 2003. – №1. – С. 17–19.
6. Косач-Кривинюк О. Леся Українка: Хронологія життя і творчості. – репринтне вид. / О. Косач-Кривинюк. – Луцьк : Вид-во „Волинська обласна друкарня”, 2006. – 926 с.
7. Коцюбинська М. „Зафіксоване і нетлінне” : Роздуми про епістолярну творчість / Михайлина Коцюбинська. – К. : Дух і Літера. Харківська правозахисна група, 2001. – 300 с.
8. „Листи так довго йдуть...” : Знадоби архіву Лесі Українки в Слов’янській бібліотеці у Празі / [упоряд., передмова та примітки Світлани Кочерги, післямова Оксани Сліпушко]. – К. : Вид. центр „Просвіта”, 2003. – 308 с.
9. Лук’янчук С.В. Особливості епітетного слововживання у тексті Біблії (на матеріалі перекладу І. Огієнка) / С.В. Лук’янчук // Вісник Львівського університету. – Львів, 2004. – Вип. 34. – Ч. II. – С. 298-302.
10. Лук’янчук С.В. Особливості семантичної структури епітетів, домінувальних у конфесійному стилі / С.В. Лук’янчук // Науковий вісник ВДУ імені Лесі Українки. – Луцьк, 2007. – №9. – С. 30-34.
11. Славянские древности: этнолингвистический словарь: в 5 т. / под общей ред Н. И. Толстого. – М. : Международные отношения, 1995–1999; Т. 1. – 584с. , Т.2. – 704 с.
12. Словник української мови : в 12 т. – К. : Наук. думка, 1970-1980. – Т. I. – 800 с.; Т.IX. – 920 с.
13. Словник синонімів української мови : у 2 т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та ін. – К. : Наук. думка, 2001. – Т.2. – 960 с.
14. Спогади про Лесю Українку. – вид. друге, доповн. / [упоряд., вступна стаття та коментарі А.І. Костенка]. – 483 с.
15. Українка Леся. Зібрання творів: у 12т. – К. : Наук. думка, 1975-1979. – Т.УІІ. – 568 с.; Т.Х. – 542 с.; Т.ХІІІ. – 478 с., Т. ХІІ. – 694 с.